MARIA HUHTA

Hitlerin jäljillä ja pohjolan menneisyydessä

Meri on Norjan kohtalonkysymys

HITLERIN JÄLJILLÄ
JA POHJOLAN MENNEISYYDESSÄ

Meri on Norjan kohtalonkysymys

Maria Huhta

HITLERIN JÄLJILLÄ JA POHJOLAN MENNEISYYDESSÄ

Meri on Norjan kohtalonkysymys

Copyright © 2020 Maria Huhta
Kannen suunnittelu: Books on Demand
Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi
Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa
ISBN 978-952-80-0369-4

Enig og tro – til Dovre faller.

Sisällys

Lukijalle.....7
Ruija ja sen asukkaat.....10
Matkoja merenrannalle.....21
Historian kirja avautuu.....42
Norja suurvaltojen naapurina.....56
Saksan nousu ja laivasto.....61
Norjan tie sotaan.....69
Toisen maailmansodan alkuvuodet – Norja vaarassa.....75
Hyökkäys Norjaan ilmasta, mereltä ja maalta.....91
Pohjoinen muutosten kourissa.....101
Miehitetty Norja.....105
Asukkaat rotuopin vankina.....121
Saksan saalistusvuodet merellä.....130
Kohti itää ja uusia taisteluja.....155
Saksan valta hajoaa.....168
Sodan lopputaistelut Norjassa ja Suomessa.....192
Ruijan hävitys ja uusi alku.....206
Sodan loppuvaiheet ja jälkiselvittelyt.....228
Linnoituksia etsimässä.....235
Pykeijan suomalaiskylä.....251
Pohjois – Suomen sodan jäänteet.....263
Muutoksen tuulia rannikolla.....267
Aika tekee tehtävänsä.....280
Käytetty aineisto.....291

Lukijalle

Toisen maailmansodan dramaattiset tapahtumat koskettivat myös Euroopan mantereen pohjoisimpia osia. Haluan kertoa havainnollisesti tapahtumista siellä ja varsinkin asukkaiden kokemuksista. Mukaan tulee väistämättä myös johtajia, jotka vaikuttivat norjalaisten, suomalaisten ja venäläisten asukkaiden elämään. Toisen maailmansodan aikana heistä merkittävimmät ovat luonnollisesti Saksan Adolf Hitler sekä Neuvostoliiton Josef Stalin. Taustalle otan sodan merkittäviä tapahtumia, joilla oli vaikutusta myös pohjoisille alueille. Kerron varsinkin tapahtumista Norjassa, sillä rannikolla sijaitsevan naapurimaamme kohtaloista tuon aikana on Suomessa löytynyt melko vähän tietoa.

Meri on ollut Norjan elinehto ja vahvana elementtinä se on mukana kaiken aikaa. Pohjoisen meren poikkeuksellisissa olosuhteissa purjehtivat laivat ja merimiesten kohtalot ovat kiinnostavia ja ainutkertaisia. Samoin mahtavuudessaan vaikuttavia ovat ne Hitlerin ajan rakennelmat, joita aika ei vieläkään ole voinut tuhota kuin vähän.

Aluksi kuvaan alueen maastoa ja maisemia sekä kerron matkoistani Jäämeren rannalle 1900-luvulla ja uuden vuosituhannen alkupuolella. Tuon esiin ajan, joka on lähempänä toisen maailmansodan tapahtumia kuin nykyaika, ja johon pohjoisessa tapahtuneet muutokset ovat paljon vaikuttaneet. Silloin voi päästä lähemmäksi noita historiallisia tapahtumia. Matkat ovat johtaneet minut syventymään Norjan historiaan ja siihen kehitykseen, jolla on osuutensa myöhempiin tapahtumiin, Hitlerin hyökkäykseen ja Norjan miehitykseen. Tuon esiin syitä ja seurauksia pitkän ajan kuluessa, sillä historian vaiheissa kaikki vaikuttaa kaikkeen. Sen jälkeen vien lukijan keskelle

dramaattisia kohtaloita merellä ja maalla, sota-aluksilla ja armeijoiden hyökätessä.

Lopuksi palaan matkailuuni 2000-luvulla kuvaten maisemia ja niitä näkymiä, jotka vieläkin ovat jäljellä muistuttamassa Hitlerin ajasta Ruijassa, joka on Euroopan mantereen pohjoisin alue. Otan myös esille ilmastonmuutoksen vaikutuksia arktisella alueella sekä ennusteita, jotka uhkaavat sen luontoa ja ihmisiä.

Tekstin lomaan olen valinnut harvinaisia kuvia, jotka ovat peräisin useista eri lähteistä. Suuri osa on itse ottamiani valokuvia. Muutama mustavalkoinen kuva näyttää todellisuutta edellisen vuosituhannen puolivälin tienoilta. 2000-luvun alussa otetut värikuvat kertovat Norjan miehitysajan todellisuudesta ja viimeisimmät kuvat näyttävät nykypäivän maisemia ja sen, mitä ajan kulku on vaikuttanut pohjoisessa.

Käytössäni on ollut toisen maailmansodan aikana ilmestynyt saksalainen tabloidilehti *Signal* värikuvineen, jotka ovat aikaansa edellä. Muutamia kuvia on suomalaisesta *Hakkapeliitta*- lehdestä. Sattuma toi käsiini myös alkuperäisiä venäläisiä valokuvia, jotka Suomen sotarintamalla löytyivät venäläisen politrukin taskusta.

Omistan tämän kirjan miehelleni ja pojilleni, jotka kulkivat kanssani tuolla alueella.

Kartta esittää sen osan pohjoista Norjaa, jonka voi katsoa kuuluvan perinteiseen Ruijan maakuntaan.

Ruija ja sen asukkaat

Ruija on Norjan perinteinen maakunta, joka käsittää Norjan ja samalla Euroopan mantereen pohjoisimman osan. Siihen kuuluu nykyinen Finnmarkin lääni sekä jonkin verran aluetta sen länsipuolelta Tromssan läänistä. Jäämeren ranta hallitsee Finnmarkia, joka on Norjan laaja-alaisin lääni. Sen rajanaapureina ovat Suomi ja Venäjä, myös Ruotsi on sille läheinen. Historian kuluessa nämä valtiot ovat merkittävästi vaikuttaneet sen asukkaisiin ja heidän kohtaloihinsa. Suuri vaikutus on ollut myös Saksalla, joka hyökkäsi Norjaan ja miehitti sitä toisen maailmansodan aikana. Jälkiä siitä on vieläkin nähtävissä Finnmarkin pohjoisella rannikolla.

Ruijan maasto on vaihteleva ja monipuolinen. Se kantaa muistoa jääkauden ajalta, joka on muokannut niin tunturialuetta kuin merenrantaakin. Vuonojen rehevät laaksot eroavat jyrkästi jäisistä ylänköalueista. Myös läntinen ja itäinen osa eroavat toisistaan: länsiosassa tunturit ovat jyrkkiä ja teräväharjaisia, idemmässä matalan laakeahuippuisia.

Lämpötilaan ja kasvillisuuteen vaikuttaa Meksikonlahdelta alkunsa saanut lämmin Golf-virta. Sen pohjoinen haara, Pohjois-Atlantin virta kulkee Norjanmerelle. Osa siitä jatkaa Norjan rannikkoa pitkin kaartuen ja jakautuu kahtia. Itäinen haara jatkaa Barentsin-merelle Kuolan niemimaata kohti, lämmittää karua rannikkoa, pitää meren sulana ympäri vuoden ja tuo vihreyttä pohjoisen merenrannan laaksoihin. Golf-virta pitää itäosan laaksorannat vehreämpinä kuin länsiosan karut kivikot. Se kuljettaa myös yllättäviä tuomisia autioille hiekkarannoille. Niiltä voi löytää vahvoja tukkeja, jotka ovat kulkeutuneet Amerikan rannikolta asti. Ajan muutos näkyy kui-

tenkin myös niissä, eikä todella vahvoja puunrunkoja löydy enää nykyisin.

Golf-virran ohella on myös auringon vaikutus selvä alueen itäosassa, mikä näkyy selvästi Suomen rajan tuntumassa itäisellä Varangin-vuonolla (Varangerfjord). Siellä vuonon pohjoisranta saa enemmän aurinkoa ja on rehevämpi. Siellä pienimuotoinen viljelykin onnistuu. Vuonon eteläranta sen sijaan on hyvin karua, siellä maantie myötäilee loivia jäänharmaita vuoria ja karuja merenpoukamia. Päätieltä erkanee pienempiä ja kapeampia sorateitä kalastuspaikoille ja asukkaiden kesämökeille. Etelärannalla kalastus onkin ainoa mahdollinen elinkeino. Siihen liittyivät vaikeat tapahtumat ja suuret muutokset 1900-luvun loppupuolella. Meren saastuessa ja kalakannan edelleen taantuessa alueen tulevaisuus on uhattuna.

Elinolosuhteet Ruijassa ovat ankaria ja auringon paiste määrää lämpötilan rannikolla, joka on lähes puutonta tunturimaastoa. Lyhyen kesäkauden ajan aurinko ei laske lainkaan. Pilvettöminä päivinä tuo hehkuva pallo tuo suloista hellettä, mutta sen viipyessä pilvien takana lämpötila kohoaa vain vähän. Sään vaihtelut ovat jyrkkiä; helle voi hetkessä olla ohi ja raju myrskytuuli tuoda mereltä sumuisen sateen.

Rannikolla asutus on keskittynyt vuonojen varsille ja jokilaaksoihin. Karummille paikoille ja kalajokien varsille on rakennettu pienempiä ja suurempia tunturimajoja, norjalaisten kesämökkejä tai kalastusmajoja. Ajan myötä myös monista autioituneista kylistä on tullut kesäasukkaiden paratiisi, joissa talot on kunnostettu etelästä tuleville norjalaisille tai muiden maiden turisteille.

Elokuu on alueen varsinainen kesäkuukausi, silloin sää leuto ja luonto kukoistaa. Ihmiset viihtyvät lämpimässä ilmassa ja vielä lähes yöttömässä yössä. Erilaiset juhlat ja festivaalit seuraavat toisiaan: vietetään kirkkopyhiä, laulujuhlia ja paikallisia tapahtumia. Vohvelit

paistuvat jokaisessa kahvilassa, kermaviili ja mansikkahillo leviävät niiden kuumalle pinnalle. Elämä on täyteläistä ja luonto suo antejaan. Kullankeltaiset lakat odottavat lakkasoilla ja tunturirinteiden kosteikoilla. Auringonpaisteessa mustikat ja kiiltävät variksenmarjat turpoavat suuremmiksi kuin etelässä. Ne ovat täynnä C-vitamiinia ja niitä kerätään vitamiinivarastoksi pitkän talven varalle. Paikalliset asukkaat käyttävät niitä myös viinin valmistukseen, sillä alkoholin saanti on ollut vaikeaa näillä seuduilla. Pitkän aikaa kulki jatkuva autojono rajan yli Suomen puolelle Nuorgamiin, jonne oli avattu pieni viinapuoti.

Meri suo antimiaan helposti ennen hurjia syysmyrskyjä ja talven jäätäviä pakkasia. Mutta syyskuussa sää muuttuu, tuuli hurjistuu ja alkaa ujeltaa voimakkaana ylängöllä. Pian sade muuttuu lumeksi ja kylmyys tunkeutuu kaikkialle. Vuoristossa pakkanen usein paukkuu rajuna ja nousee jopa viiteenkymmeneen celsiusasteeseen. Merenrannan kalliot halkeilevat ja kivet viipaloituvat mustiksi liuskekerroksiksi. Lumi täyttää tunturien väliset laaksot ja tienvierille nostetaan lumiaidat hillitsemään nousevia kinoksia. Liikenne hiljenee ja teitä suljetaan niin, että kulkeminen onnistuu vain määrätunnein. Suurissa tauluissa kerrotaan ne ajankohdat, jolloin suuri aura jyrää lumen pois ja autoletka seuraa sitä pitkänä jonona. Laivaliikenne kuitenkin jatkuu myrskyjä uhmaten koko talven sulana pysyvällä merellä. Nykyisin ilmastonmuuton ja tekninen kehitys on tullut helpottamaan liikennettä.

Aurinko on poissa kauan ja silloin vallitsee pitkään jatkuva kaamos. Vain rusottava aavistus taivaanrannalla kertoo sen olemassaolosta. Maisema ei kuitenkaan ole sysimusta, vaan se on utumaisen harmaa tai sinertävä. Hämärä muuttaa maiseman unenomaiseksi ja joskus sanotaan, että se on enkelinsininen. Mutta kerran Ruijassa oli aika, jolloin nähtiin vain mustia enkeleitä. Silloin elettiin toisen

maailmansodan dramaattisia vuosia. Suuret muutokset ovat myös nyt alkamassa, kun ilmastonmuutos tuo muutoksia pohjoiselle alueelle.

1900-luvun lopun tapahtumat ovat vaikuttaneet ratkaisevasti paikallisen väestön toimeentuloon. Monet elävät vieläkin toimeentulotuen varassa, joka ei ole ollut runsaskätistä, vaikka valtio on rikastunut nopeasti.

Entä asukkaiden menneisyys ja alueen historia? Sen tutkiminen vie mytologian pariin, sillä asutuksen historia on pitkä ja monivaiheinen. Kun ylittää napapiirin Rovaniemen kohdalla, poistuu hiisien muinaisesta maasta ja saapuu noitien ja samaanien valtakuntaan. Nyt muinaisesta taikuudesta on jäljellä vain kalpea muisto, jonka avulla pyritään houkuttelemaan turisteja paikalle. Menneinä aikoina sitä vastoin Lapin noitien mahti oli tunnettu myös etelämmässä ja monet suomalaiset kävivät hakemassa apua pohjoisen saamelaisilta noidilta. Sukutarinat kertovat heidän noutaneen pohjoisesta loitsuja ja taikakaluja, joiden avulla voitiin suojata karjaa metsän pedoilta tai kateellisilta naapureilta, jotka pyrkivät sitä vahingoittamaan. Niiden avulla voi karkottaa pahan silmän ja poistaa noituuden, joka sairastuttaisi lehmät, lampaat ja kallisarvoisen hevosen.

Kaikkein vahvinta taikuus oli Ruijan sisämaassa, jonne meriyhteyksiä ei ollut ja ulkoisia vaikutteita tuli vähemmän kuin muualle maahan. Ehkä syrjäinen sijainti ja etäisyys muusta maailmasta sai ihmisen mielen kääntymään sisäänpäin, erilaiseen todellisuuteen.

Muinaiset saamelaiset, samoin kuin kaikki suomensukuiset kan-sat, palvoivat aurinkoa ja luonnon jumalia. He näkivät luonnossa henkiolentoja. Kansan keskuudessa eli noitia, tietäjiä ja kansanparantajia. Luonto oli läsnä käsin kosketeltavana, kun he elivät eristyksissä pohjoisen tähtitaivaan kylmän tuikkeen alla mahtavien

revontulien loimutessa. Muutos oli suuri, kun etelän kuumalla aavikolla syntynyt kristinusko lopulta tuotiin myös pohjoiseen.

Kaikkein varhaisimmalta ajalta tietoja saamelaisista löytyy Varanginvuonolta, jonka pohjoisranta on heidän ikiaikaista asuinaluettaan. Siellä sijaitsee Mortensnesin arvoituksellinen alue, josta arkeologit ovat löytäneet Ruijan ja ehkä koko Pohjois-Euroopan vanhimmat asuinpaikat. Niillä on asuttu jo vanhemmalla kivikaudella, vuosina 9000 - 4500 ennen ajanlaskumme alkua. Mortensnesin alue kertoo saamelaisten esihistoriasta: heidän elämästään sisämaassa ja rannikolla, vainajien hautaamisesta ja uskonnollisista palvontamenoista. Alueella on monia jälkiä sekä elinkeinojen että uskonnon harjoittamisesta. Pienistä ja tuskin havaittavista kulttuurimuistoista löytyy menneisyyden todellisuus, jota ei ole peittänyt myöhempien aikojen toimeliaisuus. Täällä esihistoriallisia merkkejä on vielä näkyvissä, ja usein niitä peittää vain ohut turvekerros. Hallitsematon matkailu ja turismi vaurioittaa kuitenkin niitä, ja uhkaa lisää pohjoisen luonnon arka haavoittuvuus.

Viimeisimmän jääkauden päätyttyä noin kymmenentuhatta vuotta sitten Mortensnesin rantaviiva sijaitsi kuutisenkymmentä metriä nykyisen merenpinnan yläpuolella. Sen jälkeen karun paljaana ollut maisema alkoi hitaasti metsittyä. Noina aikoina keskilämpötila oli tämänpäiväistä korkeampi, sen arvellaan olleen +8 celsiusastetta. Tänä päivänä alueen keskilämpö on +6 astetta ja on nopeasti kohoamassa. Samoin kuin nykyisin, myös kivikaudella sekä lämpötila että olosuhteet eri vuodenaikoina erosivat jyrkästi toisistaan ja asukkaat vaihtoivat asuinpaikkaansa vuodenajan mukaan.

Vanhimmat asutuksen jäljet sijaitsevat maaston korkeimmalla kohdalla tunturien takana noin 60 metriä nykyisen merenpinnan yläpuolella. Todennäköisesti silloin asuttiin pieninä ryhminä, harjoitet-

tiin kalastusta ja metsästystä sekä kerättiin luonnontuotteita. Meri oli täynnä elämää, oli helppo pyydystää hylkeitä ja kaloja. Sisämaassa taas metsästettiin turkiseläimiä. Sisämaassa asuttiin kuitenkin vain satunnaisesti. Asuntoina oli kotia, kammeja ja maamajoja, jotka rakennettiin pyyntipaikkojen lähelle rannikolle ja vuonojen tuntumaan. Meren hitaasti vetäytyessä asukkaat muuttivat pysyvästi rannalle, sillä esiin tuleva maa muodosti suojaisemman paikan asua ja samalla hyvän pyyntialueen. Todennäköisesti he elivät ydinperheinä ja sosiaalisesti tasa-arvoisina.

Vuosina 4000 - 3000 ennen ajanlaskun alkua maankohoaminen hidastui ja asutus saarilta, kannaksilta ja niemiltä siirtyi poukamien ja merenlahtien rannalle. Rakennettiin tukevampia ja paljon suurempia asuntoja, joissa asuttiin suurempina ryhminä. Tuon muinaisen asutusalueen kohdalla on nyt kumpuilevaa, matalaa ruohikkoa ja kanervikon peittämää jänkää, josta erottuu muutama kallioalue. Aivan veden rajassa on laakeaa liuskakiviaavikkoa, jossa on kuoppia ja matalia kivilatomuksia.

Vainajien palvonta oli oleellinen osa tuon ajan elämää. Pitkin Varanginvuonon rantaa esiintyy liuskakivilouhikoissa olevia kalmistoja, mutta suurimmat ja tarkemmin tutkitut niistä sijaitsevat juuri Mortensnesin lähistöllä. Siellä on ollut Norjan suurin pakanallinen hautausmaa. Haudat ovat kuin kammioita, joissa on käytetty hyväksi luonnollisia tunturionkaloita tai suurien kivilohkareiden tuomaa suojaa.

Hautojen seinät on rakennettu liuskakivilohkareista. On us-kottu, että louhikkojen ja kivenaukkojen kautta vainaja voi siirtyä maan alle, jossa sijaitsee saamelaisten kuolleiden koti. Toisin kuin monissa muissa uskonnoissa, ei saamelaisten manalaa hallinnut mies, vaan nainen, kuolleiden äiti. Myös se kertoo paljon naisen asemasta muinaisessa pohjolassa. Se oli paljon tasa-arvoisempi kuin monessa

eteläisemmässä kulttuurissa. Nainen osallistui tasa-arvoisena työhön, ja hän voi toimia myös tietäjänä, samaanina.

Vainajat haudattiin useimmiten yksin, mutta joissakin haudoissa on kuitenkin kaksi vainajaa. Hautojen koko ja varustelu vaihteli haudattavan aseman ja varallisuuden mukaan. Ennen hautaan laskemista heidät käärittiin tuohiliuskoihin, jotka ommeltiin kuolinvaatteiksi käyttämällä peuranjänteitä lankana. Näiden kääriliinojen sisään laitettiin hautalahjoja mukaan vainajalle hänen matkallaan tuonpuoleiseen. Monesti ne olivat luu- ja sarviesineitä sekä asbestikeramiikan kappaleita. Käytettiin myös erilaisilla leimoilla koristelua koivuntuohta. Myöhemmiltä ajoilta olevissa haudoissa esiintyy myös Karjalasta ja Venäjältä tuotuja pronssikoruja, jotka oli valmistettu vuosien 800 ja 1200 -välisenä aikana.

Edellä kuvattu hautaustapa oli tutkimusten mukaan käytössä vielä muutamia vuosisatoja ennen ajanlaskumme alkua ja se jatkui ehkä 1600-luvulle asti. Vanha uskonto ja uskomukset olivat erittäin vahvoja ja elinvoimaisia, sillä saamelaisuuden ja kristinuskon välinen henkien taistelu kesti kauan aikaa. Vieläkin saamelaiskulttuurista löytyy monia muinaisen uskonnon elementtejä.

Muinainen uskonto ja pyhyyden läsnäolo tulee selvimmin esiin paikalla, joka on antanut nimen koko alueelle. Se on laakeaa rantaa, jolla sijaitsee korkea seitakivi. Saamenkielellä tuo kivi on nimeltään Geavccageadgi. Norjankielinen nimi on Transtein, suomennettuna kalanmaksakivi. Historialliset lähteet kertovat muinaisten asukkaiden varmistaneen kalaonnensa voitelemalla kiveä kalanmaksaöljyllä tai kalanmaksalla. Kivi muistuttaa uljaasta menneisyydestä. Se kertoo myös kristinuskon sidonnaisuudesta muinaisiin luonnonuskontoihin. Kuuluuhan öljyllä voitelu moniin nykyisiinkin uskontoihin. Kristuksen korostetaan olevan Herran voideltu ja katoliset antavat kuolemansairaille viimeisen voitelun. Myös hallitsija voidaan

Meri on Norjan kohtalonkysymys

Matkailu Jäämeren rannalla vie 1900-luvun dramaattisiin tapahtumiin. Kirja kertoo havainnollisesti asukkaiden kärsimyksistä natsien käsissä, meritaisteluista pohjoisilla vesillä ja pommituksen jäisestä helvetistä. Se näyttää muuttuvan pohjoisen ja tulevaisuuden uhan.

Kirjan 40 autenttista värikuvaa ovat dokumentteja menneiltä vuosikymmeniltä.

9 789528 003694

ISBN: 978-952-80-0369-4 www.bod.fi